

האיום האידאולוגי החדש על מדינות המפרץ: השלכות על היריבות קטר-ערב-הסעודית מאז 'האביב הערבי'

אלכסיי חלבניקוב

המאמר עוסק באיום האידאולוגי החדש על המועצה לשיתוף פעולה של מדינות המפרץ (GCC). הוא חושף את אופי האיום, המתמקד ביריבות ובהבדלים האידאולוגיים בין קטר לערב-הסעודית, בוחן את שורשיו והשלכותיו על האזור ומביא כדוגמה את 'האביב הערבי'. מהמאמר עולה הטענה ש'האחים המוסלמים' והאידאולוגיה שלהם הפכו לסוגיית הליבה שמהווה אתגר ליחסים בין מדינות ה-GCC, וסוגיה זו ממקמת בהקשר האזורי הרחב יותר של העימות בין הסונים לשיעים, צמצום המעורבות האמריקאית באזור ו'האביב הערבי'.

מילות מפתח: המועצה לשיתוף פעולה של מדינות המפרץ, קטר, ערב-הסעודית, ביטחון במפרץ, האחים המוסלמים.

פרדריק מ. וורי (Wehrey) טוען בספרו *Sectarian politics in the gulf* ("פוליטיקה עדתית במפרץ") כי מדינות המפרץ מאוחדות מכוח תפיסת האיום המשותפת והשיח הביטחוני המשותף. ואכן, רב הדמיון בין מדינות אלה: משטרים מונרכיים סוניים, שפע של נפט וגז, תנאים סוציו-פוליטיים דומים, ארצות-הברית היא בעלת-ברית מרכזית ועוד. קווי הדמיון מביאים לכך שגם האתגרים הביטחוניים של מדינות המפרץ זהים כמעט. עם זאת, יש ייחודיות מרכזית אחת באיומי הביטחון – העובדה שהם נושאים אופי אידאולוגי יותר מאשר צבאי-קונוונציונלי.¹ לכל אורך

אלכסיי חלבניקוב הוא בעל תואר שני במדיניות ציבורית מבית הספר ע"ש היוברט המפרי למדיניות ציבורית באוניברסיטת מינסוטה ותלמיד לתואר שלישי במכון ליחסים בינלאומיים והיסטוריה של העולם, אוניברסיטת לובצ'בסקי, ניז'ני נובגורוד.

ההיסטוריה המודרנית של המפרץ, איומים אלה כללו נאצריזם, בעת'יזם, קומוניזם ושיעה מהפכנית מבית מדרשה של איראן.² אולם מאז שפרצו ההתקוממויות בעולם הערבי צץ איום אידאולוגי חדש על חלק ממדינות המפרץ. איום זה, לתפיסתן של ערב-הסעודית, איחוד האמירויות ובחריין היה 'האחים המוסלמים'. ארגון זה לא רק מהווה אתגר אידאולוגי ואיום על כמה ממדינות המפרץ הערביות, הוא גם חותר תחת האחדות והתפקוד של הארגון הערבי המלוכד היחיד – המועצה לשיתוף פעולה של מדינות המפרץ (GCC). אתגר זה שהארגון מציב לכמה ממדינות המפרץ משרטט קו מפרד בין שתי היריבות הגדולות על המנהיגות באזור – ערב-הסעודית וקטר.

מעצמות הנפט של המפרץ הפרסי, ערב-הסעודית וקטר, מנהלות מאבק על עליונות אידאולוגית וגיאופוליטית בעולם האסלאמי הסוני. שתי המדינות היו מעורבות באופן פעיל בתנועות המהפכה המכוונות 'האביב הערבי' שהתפשטו ברחבי המזרח התיכון מאז אביב 2011, אולם שתיהן מחזיקות בעמדות סוציו-פוליטיות שונות כשמדובר בשאלת הדרך לנהל את השינוי הבלתי-נמנע שעובר על האזור, במקביל לרצון של כל אחת מהן לשמור על הסטטוס קוו בגבולותיה.³ בין תחומי המחלוקת העיקריים בתפיסות של שתי המדינות ניתן לשוב ולציין את העמדה כלפי אידאולוגיית 'האחים המוסלמים', וכן את הסוגיה של הבניית הנרטיבים הבוטה של קטר באמצעות ערוץ הלוויין שלה, אל-ג'זירה, והתמיכה בארגוני אסלאם קיצוני באזור, במיוחד בסוריה ובמצרים. שני היבטים אלה קשורים בקשר הדוק ומשפיעים על תפקוד ה-GCC, ולפיכך על ביטחון האזור כולו.

דומה שהקרע הנוכחי ביחסים בין מדינות המפרץ הוא האתגר הגדול ביותר ל-GCC מאז כינון המועצה ב-1981.⁴ ליבת המחלוקת בין המדינות החברות נעוצה בתפיסה האידאולוגית של האיומים האזוריים. בראשית מארס 2014 הודיעו ערב-הסעודית, בחריין ואיחוד האמירויות על החזרת השגרירים שלהן מקטר. הסיבה העיקרית לאי-ההסכמה הייתה התמיכה הכספית והפוליטית שנתנה קטר לארגון 'האחים המוסלמים' (שהוכנס לרשימה השחורה של ארגוני הטרור בערב-הסעודית בתחילת מארס 2014)⁵ במצרים ובמקומות אחרים, וכן דרשות שנשא יוסוף אל-קרדאווי. לדעת המנהיגות הסעודית, קטר התערבה בענייניה הפנימיים של ערב-הסעודית ושל מדינות ערביות אחרות, באמצעות תמיכתה ב'אחים המוסלמים' ובדיווחים האנטי-משלתיים הביקורתיים באל-ג'זירה נגד מדינות המפרץ והמזרח התיכון.⁶ ב-17 באפריל, זמן קצר לאחר פרוץ המשבר, נפגשו שרי החוץ של ה-GCC בריאד במסגרת ועידת הפסגה של המועצה. הפגישה הסתיימה בהצהרה רשמית בנוגע לגיבוש מסגרת שבה המדינות של המדינות החברות לא תפגע באינטרסים, בביטחון או ביציבות של שאר המדינות החברות.⁷ ניסוח מעורפל זה לא נשמע כפתרון ממשי למשבר שבין חברות המועצה. שלא במפתיע, הדרך

לפיוס עדיין לא סלולה והתהליך טרם הושלם. רק ב־16 בנובמבר 2014 הסכימו ערב־הסעודית, איחוד האמירויות ובחריין להחזיר את השגרירים שלהן לדוחה, לאחר שקטר הבטיחה שלא תתערב בענייני המדינות החברות, ותעצור ביקורת תקשורתית המשודרת בערוצים הקטריים. היה זה אות לסיומו הקרוב של הקרע בן שמונת החודשים סביב עמדתה ותמיכתה של דוחה בארגונים האסאלמיים באזור. יש סיבות הגיוניות רבות למהלך זה, אך נראה כי התקדמות דאע"ש בעיראק ובסוריה ונפילת מחיר הנפט – אשר עמד במחצית נובמבר על כ־70 דולר לחבית – הכתיבו את הצורך להתאחד לנוכח הזמנים הקשים והאתגרים הצפויים. סימן נוסף לשינוי הוא ההחלטה של מצרים וקטר לפתוח דף חדש ביחסים ביניהן, כשבועיים לאחר הפיוס בין מדינות ה־GCC. ב־21 בדצמבר 2014 פרסמה קטר הצהרה שבה הכריזה על כוונתה לנרמל את קשריה עם נשיא מצרים סיס, תוך הדגשה כי ביטחון מצרים חיוני לביטחונה של קטר ושל האזור כולו. יתרה מכך, ב־19 בדצמבר קרא אמיר קטר, השייך תמים בן חמד בן־חליפה אל־ת'אני, לנשיא טורקיה ארדואן לפעול לנרמול היחסים בין טורקיה למצרים.⁸ מהלך זה נושא משמעות רבה, לאור היחסים קרובים בין טורקיה לקטר ועמדתה השלילית של טורקיה כלפי סילוק 'האחים המוסלמים' ממצרים. עם זאת, סביר להניח כי לא כל החיכוכים נעלמו, משום שההבדלים בין שני הצדדים עדיין משמעותיים מאוד. מנגד, ארגונים אסלאמיסטיים באזור חוו כמה מפלות שהשפיעו על עמדתם ועל יכולתם לפעול בכלל באזור. ב־5 בדצמבר 2014 הוציא האינטרפול צו מעצר ליוסוף אל־קרדאווי, המנהיג האידאולוגי של 'האחים המוסלמים'.

אופי החיכוכים
האידאולוגיים, הקיימים
בין מדינות ה־GCC,
קשור לדינמיקה האזורית
ולמאזן הכוחות. הקרע
הנוכחי במפרץ מצביע על
תחילתו של עידן חדש
ביחסים בין החברות,
כלומר, בין קטר לערב־
הסעודית

מצרים הפעילה יד קשה נגד הארגון ועצרה אלפים מחבריו ומתומכיו, והיא עדיין רודפת אותם בכל רחבי המדינה. חמאס נפגע באופן משמעותי בשנה האחרונה, במיוחד במבצע 'צוק איתן' שהיה כפי הנראה קטלני יותר מעימותים קודמים. תוניסיה עברה גם היא שינוי פרדיגמה: במהלך הבחירות האחרונות לנשיאות ולפרלמנט לא הצליחה המפלגה האסלאמית אל־נהדה לשחזר את הצלחתה מ־2011, ואיבדה את מקומה בפרלמנט למפלגה החילונית נידאה תוניס. בהמשך זכה המועמד של מפלגה זו, באג'י קאיד א־סבסי, בבחירות לנשיאות.

למרות החיכוכים האידאולוגיים הקיימים עדיין בין

מדינות ה־GCC, דומה שהן עדיין מסוגלות למצוא את הרצון לפעול לגיבוש גישה אחידה ומשותפת שתתמודד עם האתגרים החדשים, אם כי, כפי שכבר קרה בעבר, ייתכן שמדובר בפיוס זמני בלבד. לאור העובדה שאופי החיכוכים קשור לדינמיקה האזורית ולמאזן הכוחות, הדרך עדיין ארוכה עד להסדרת הסוגיות במלואן. בכל

מקרה, הקרע הנוכחי במפרץ מצביע על תחילתו של עידן חדש ביחסים בין החברות, כלומר, בין קטר לערב־הסעודית.

'האחים המוסלמים' הוא ארגון אסלאמיסטי רב־עוצמה שקיים כבר 80 שנה, עם היסטוריה מבוססת ותמיכה עממית בכל האזור. אולם העובדה המרכזית שמעוררת חשדנות ומידה מסוימת של דאגה בקרב מרבית מדינות המפרץ היא שהארגון יכול להוביל לפוליטיזציה של האסלאם באזור – מהלך שקשה לאמוד את השלכותיו על אזור המפרץ. חשש זה תופס מקום מרכזי בקרב מדינות ה־GCC, ובמיוחד בערב־הסעודית ובאיחוד האמירויות. ארגון 'האחים המוסלמים' והתנועות המשתייכות אליו קיימים במדינות אלה מאז החלו לחדור לאזור בשנות הששים והשבעים, והם נתפסים כאיום ממשי על המנהיגות הנוכחית, במיוחד מאז החל 'האביב הערבי'. הארגון מנצל את הבחירות ככלי מרכזי להפיכתו לממשלה לגיטימית במדינות האזור. כאשר עלה לשלטון באמצעות בחירות לגיטימיות בתוניסיה ובמצרים, היה זה איתות אזהרה למרבית מדינות המפרץ. האידאולוגיה של 'האחים המוסלמים' מנוגדת לבסיס שעליו נשענים המשטרים של מדינות המפרץ, ויש לה פוטנציאל לערער את מערכות השלטון הסמכותני־מלוכני במפרץ. מאז ומתמיד העדיפה ערב־הסעודית ארגונים אסלאמיסטיים שנמנעו ממעורבות פוליטית. זו הסיבה לכך שריאד רואה בארגון 'האחים המוסלמים', שאימץ את הפוליטיקה, יריב אידאולוגי ומודל שמאיים על השלטון במדינה, מה גם שחלק מהאופוזיציה הפנימית החזקה ביותר (תנועת ההתעוררות האסלאמית – אל־סחווה אל־אסלאמיה)⁹ מגיע מארגונים אסלאמיים סונים.¹⁰ המגמה

המסוכנת שמייצגים 'האחים המוסלמים' והעובדה שקטר מעודדת מעורבות פוליטית כרוכים בעובדה שג'האד אלים מוחלף¹¹ בפעולה אסלאמית פוליטית בכל רחבי המזרח התיכון וצפון־אפריקה, בתביעה לקבל זכויות פוליטיות, זכויות אדם וזכויות אזרח.¹²

מקור הבעיה של המנהיגות הסעודית הוא צורת השלטון שלה. ערב־הסעודית הוקמה על בסיס הסכם בין בית אל־סעוד, המשפחה השלטת, לבין אנשי הדת שהפכו את הדת לחלק מהפוליטיקה הסעודית ורואים בה מודל לשלטון אסלאמי. זו הסיבה שלאנשי עולמא שמרנים וסלפים בממלכה יש כוח רב והשפעה חברתית

בניגוד לערב־הסעודית, קטר הפרידה בין דת ומדינה וכך נטרלה כמעט לגמרי את הסיכון שבאתגר האידאולוגי. למנהיגות הסעודית יש פחות שליטה על אנשי הדת החזקים במדינה מאשר לקטר, שאין לה אנשי דת בעמדות כוח

ופוליטית. בניגוד לערב־הסעודית, קטר הפרידה בין דת ומדינה וכך נטרלה כמעט לגמרי את הסיכון שבאתגר האידאולוגי. במצב הנוכחי, למנהיגות הסעודית יש פחות שליטה על אנשי הדת החזקים במדינה מאשר לקטר, שאין לה אנשי דת בעמדות כוח שזוכים לתמיכה ציבורית רחבה. אנשי מדע המדינה בירול בסקאן

(Baskan) וסטיבן רייט (Wright) טוענים כי ברמה הפוליטית, קטר קרובה יותר לטורקיה מאשר לערב הסעודית.¹³ דוחה מפגינה שליטה רבה יותר על אנשי הדת שלה, ואינה מתירה להם ליצור חלופה למשפחה השלטת ולמדיניותה. לדברי מהרן קמראבה (Kamrava), מנהל המרכז למחקר אזורי ובינלאומי בשלוחה הקטרית של אוניברסיטת ג'ורג'טאון: "לדת אין כל תפקיד בעיצוב או בניסוח רגשות של התנגדות, בניגוד למתרחש בערב הסעודית, בכווית, בבחריין או באיחוד האמירויות... והסיבה לכך היא שהמדינה פרסה את חסותה על 'האחים המוסלמים', והיא מציגה עצמה מבחינה פנימית, אזורית ובינלאומית כפטרון של הארגון. ואם התגובה לשקט פנימי בתוך אזור סוער מאוד היא זעם סעודי, מדובר בתשלום מחיר נמוך".¹⁴

על רקע זה אפשר לומר שקטר אימצה גישה שתרמה רבות להבטחת יציבותה הפוליטית והדתית. היא מבטיחה את ביטחונה הודות לברית שכרתה עם 'האחים המוסלמים'. במאה ה-21 קטר חותרת בהתמדה ליעדה – להפוך למעצמה ולמנהיגה אזורית. כך היא מספקת מאז ומתמיד מקלט בטוח לחברי 'האחים המוסלמים' ולחסידי הארגונים האסלאמיסטיים.

מקור עמדתה של קטר כלפי 'האחים המוסלמים'

חשוב להבין את המקור לעמדתה של קטר כלפי 'האחים המוסלמים', שכן זו לא החלה לאחרונה אלא לפני יותר מחמישים שנה, והטביעה מאז סוג מסוים של יחסים בין האחווה (האחים המוסלמים) לקטר. שורשי המחלוקת טמונים ביחסים

בין קטר לשאר מדינות המפרץ ובמיוחד עם ערב הסעודית ואיחוד האמירויות, שאינן בשיא כוחן והן מציבות איום על קטר ועל מחויבותה לתמוך ב'אחים המוסלמים'.

חברי 'האחים המוסלמים' החלו להגיע בהמוניהם לקטר בשנות השישים. ביניהם היו אנשי דת ומלומדים מוסלמים שסייעו לעצב את מערכת החינוך הקטרית, שעד אז כמעט לא הייתה קיימת. היעד המרכזי של אסטרטגיה זו היה ליצור מערכת חינוך עצמאית, שתמלא את שורות הפקידות הקטרית הצומחת באנשי דת שיהיו בלתי תלויים בערב הסעודית.¹⁵ גישה זו אפשרה לקטר להימנע מהסתמכות על אנשי הדת והחינוך של ערב הסעודית. הדבר עשוי היה להוביל להקמת מערכת חינוך דומה בקטר, אשר בהכרח

למרות נוכחותם של אינטלקטואלים ואנשי דת של 'האחים המוסלמים' בקטר ומעורבותם ונוכחותם במוסדות המדינה השונים, האידאולוגיה של הארגון לא הפכה לדומיננטית במדינה

הייתה נוטה אחרי ערב הסעודית ונתונה להשפעתה. גם יוסוף קרדאווי הגיע בתקופה זו (1961) לקטר ממצרים. תחילה הקים וניהל מכון דת חדש, ומאוחר יותר הקים את המכללה ללימודי השריעה באוניברסיטת קטר וכיהן כדיקן שלה. כיום נחשב קרדאווי לאחד ממנהיגי הדת המוכרים והמשפיעים ביותר של 'האחים המוסלמים'.

באופן כללי ניתן לומר שהארגון ביסס לעצמו מקום ייחודי בקטר באמצעות הקמת מערכת החינוך והכשרת דרג הפקידים, שניתן למצוא ביניהם חסידים רבים שלו. עם זאת, יש לציין כי למרות הזרימה של אינטלקטואלים ואנשי דת של 'האחים המוסלמים' לקטר ומעורבותם ונוכחותם במוסדות המדינה השונים, האידאולוגיה של הארגון לא הפכה לדומיננטית במדינה, ויש לכך מספר סיבות.

ראשית, קטר היא מדינה שבה שולטת האמונה באסלאם והאביסלפי-חנבלי. מקורה של משפחת המלוכה הקטרית בשבט אחד – שבט באנו תמים – שממנו הגיע גם מייסד הוואאביה, מוחמד בן עבד אל-והאב. קשר זה שימש כלי למתן לגיטימציה לשלטון משפחת תמים, ובמקביל נתפס כהזדמנות עבור ערב-הסעודית למלא תפקיד מרכזי בקטר. בעקבות ההיצמדות לוואאביה, קטר לא הפגינה פתיחות להמרת דת, אם כי אידאולוגיית 'האחים המוסלמים' איזנה את האקלים הדתי הכולל במידה מסוימת. עם זאת, דוחה חיזקה את מעמדה האזורי בעצם תמיכתה באידאולוגיה זו ובמתן אפשרות למנהיגי הארגון לקבוע את משכנם בקטר, שכן הפופולריות של 'האחים המוסלמים' נפוצה ורבה יותר מאשר זו של הוואאביה. גישה זו יצרה לקטר מוניטין של מדיניות "דלת פתוחה" כלפי אידאולוגיות שונות, וכך מיצבה אותה בצורה טובה יותר מאשר ערב-הסעודית. גישה זו סייעה גם להגן על הנהגת קטר מפני מעורבות של 'האחים המוסלמים' בפוליטיקה הפנימית – התנהלות שעד כה הוכחה כיעילה ביותר.

שנית, בניסוחו של ד"ר אחמד ג'מיל עזם: "האחים המוסלמים בקושי מעורבים בעניינים הפנימיים בקטר".¹⁶ סוג זה של יחסים הבטיח שהארגון לא ימתח ביקורת על ממשלת קטר ולא ינסה ליצור לה אופוזיציה פעילה. בתמורה הבטיח הארגון לעצמו מקום מקלט בקטר, המשמשת בסיס קבע לשיגור פעילותו ולהפצת רעיונותיו. אף על פי שקטר היא מדינה והאבית עם קשרים היסטוריים לערב-הסעודית, היא רואה ב'אחים המוסלמים' גם כלי למאבק בריאד על המנהיגות באזור. יתרה מכך,

קטר מיישמת מדיניות שמגבילה את ההזדמנויות המוסדיות הפתוחות בפני אנשי דת להשיג ולממש השפעה מקומית. פירוש הדבר שמבחינה פוליטית, המודל הקטרי חילוני הרבה יותר בהשוואה לערב-הסעודית. הוא מרחיק השפעה דתית של אנשי דת על הפוליטיקה ועל המשרות, ובכך מציב את קטר במקום מתקדם הרבה יותר מזה של יריבתה ערב-הסעודית, עם שכבת המלומדים הדתיים המוסלמים שמוטמעת בשלטונה. מבחינה ממוסדת, ההשפעה הדתית

ניתן לאפיין את העימות בין דוחה לריאד כמאבק בין קטר הוואאבית פרגמטית לבין ערב-הסעודית הוואאבית שמרנית

בקטר פחותה יותר באופן ניכר מאשר בערב-הסעודית: הלגיטימיות של שליטי קטר אינה מתבססת על שכבת אנשי הדת, בקטר אין משטרת דת מיוחדת ובתי הספר הדתיים בה מנוהלים על ידי משרד החינוך ולא על ידי סמכות דתית.¹⁷ משום כך

ניתן לאפיין את העימות בין דוחה לריאד כמאבק בין קטר הווהאבית פרגמטית לבין ערב־הסעודית הווהאבית שמרנית. עבד אל־חמיד אל־אנסארי, דיקן המכללה ללימודי השריעה באוניברסיטת קטר ומי שהנהיג את השינוי בפרדיגמה הקטרית בשנות התשעים, אמר בראיון ל'וול סטריט ג'ורנל' ב־2002: "אני רואה בעצמי והאבי נאמן, ובכל זאת אני יכול להיות מודרני ולהבין את האסלאם בצורה פתוחה. אנחנו מביאים בחשבון את השינויים בעולם ואין לנו מנטליות צרת־אופקים כמו זו של ערב־הסעודית"¹⁸.

סיבה חשובה נוספת לכך ש'האחים המוסלמים' לא נכנסו לפוליטיקה הקטרית היא השליטה של הממשלה על הגופים החברתיים (ארגוני צדקה, בנקים למזון, מועדוני ספורט וכדומה).¹⁹ בדרך כלל, הארגון ושלוחותיו מנהלים פעילות צדקה ורווחה ענפה בכל האזור, המושכת תמיכה עממית רחבה למדי (כמו במצרים), אך לא כך בקטר, שם יש לממשלה שליטה מלאה על התחום החברתי. כתוצאה מכך נמנעה מהארגון היכולת ליישם את דרכי פעולתו רבות־העוצמה בשטח ולצבור תמיכה ציבורית רחבה.

התוצאה היא שנוכחות 'האחים המוסלמים' בקטר אינה מפריעה למנהיגי המדינה, והיא מאפשרת להם ליצור יחסים סימביוטיים עם אנשי הארגון. יחסים אלה מביאים תועלת לשני הצדדים והוכיחו עצמם היטב עד כה. מנהיגות קטר

מקפידה על כך שפעילות 'האחים המוסלמים' במדינה תישאר בשליטה, ושהאידאולוגיה של הארגון תופנה כלפי חוץ. קטר מאפשרת לארגון להשתמש בכלי רב־השפעה כמו ערוץ השידור אל־ג'זירה, ובכך פיתחה "נשק" עוצמתי למדי. בין יתר היתרונות שקטר משיגה מהברית עם 'האחים המוסלמים' ניתן לציין את ההזדמנות לצפות לקשרים כלכליים ופוליטיים רצויים עם המדינות שבהן הארגון וענפיו מתמודדים על השלטון (תוניסיה, מצרים, תימן, סוריה ועוד), ואת תפקידה כמתווכת בין האסלאמיסטים ליריביהם במדינות אלה וכן בינם לבין המערב – דבר המהווה יתרון מבחינת קטר בתחרות על ההנהגה האזורית.

'האביב הערבי' והסלמה ביריבות

מאז פרוץ ההתקוממות בעולם הערבי, קטר הפגינה תמיכה

יזומה ב'אחים המוסלמים' בכל האזור. הסיוע הכספי הנדיב שלה זרם לתוניסיה, למצרים, ללוב, לסוריה ולמקומות אחרים באזור. יתרה מכך, קטר עשתה שימוש באחד מכלי הנשק העוצמתיים שלה – ערוץ אל־ג'זירה, וכך בנתה את הנרטיבים התקשורתיים שקידמו את האינטרסים שלה.

נוכחות 'האחים המוסלמים' בקטר אינה מפריעה למנהיגי המדינה ומאפשרת להם ליצור יחסים סימביוטיים עם אנשי הארגון. מנהיגות קטר מקפידה על כך שפעילות 'האחים המוסלמים' במדינה תישאר בשליטה, ושהאידאולוגיה של הארגון תופנה כלפי חוץ

ערוץ אל-ג'זירה מציב אתגר אידאולוגי נוסף בפני ערב-הסעודית. סוד גלוי הוא שמנהיגי ערב אינם רוצים להיות נתונים לביקורת, והם מתייחסים לשידורים כאל איום על יציבותם השלטונית. הערוץ לא תרם ליחסים המעורערים ממילא של ערב-הסעודית עם קטר, בייחוד כשהביקורת שלו כלפיה וכלפי ידידותיה החריפה מאוד בשנים האחרונות. בניסיון לאזן את אל-ג'זירה הקטרי השיקה גם ערב-הסעודית ערוץ לוויין משלה – אל-ערבייה – שהחל את שידוריו ב־2003 אך נכשל בתחרות עם הערוץ המתחרה. על פי מחקר מדיה עצמאי, מספר הצופים היומי של אל-ג'זירה באזור המזרח התיכון וצפון-אפריקה גבוה ב־34% מכל שאר הערוצים הערביים גם יחד.²⁰ לפיכך, אל-ג'זירה מחזיקה בכל הכלים הנחוצים לה כדי לקדם נרטיבים מסוימים שאינם מקובלים על חלק מהגורמים באזור. זאת ועוד, מקומה של הדת בערוץ הוא מרכזי, ומדי שבוע משודרת תוכנית חשובה בשם 'השריעה והחיים' בהנחיית יוסוף אל-קרדאווי – איש הדת המוביל של 'האחים המוסלמים'. אל-קרדאווי נחשב כיום לאחד מהקולות הקובעים ביותר באסלאם הסוני. הדרשות שלו מעוררות זעם רב בערב-הסעודית ובאיחוד האמירויות. ההוגה הליברלי המצרי, מאמון פנדי, טען בעיתון 'א-שרק אל-אווסט' שכמחצית מכוח האדם בערוץ משתייך לארגון 'האחים המוסלמים'. לדעתו, בכך שקטר אימצה את הארגון בעודה מארחת בסיסים אמריקאים, היא יצרה את הנוסחה המושלמת למניעת נקמה מצד מנהיגי ערב ומתקפות מצד קיצונים אסלאמיים.²¹ ערב-הסעודית לעומת זאת, כשלה בהשגת ביטחון דומה.

היבט נוסף בחשש הסעודי נובע מהמדיניות הקטרית המספקת תמיכה לאסלאמיסטים קיצוניים ברחבי האזור. ריאה חוששת מכך שארגוני הטרור הפעילים כיום בקרב שכנותיה סוריה ועיראק, במצרים ובלבנון עלולים, במוקדם או במאוחר, לחזור לערב-הסעודית. לפחות 1,000 לוחמים סעודים יצאו לסוריה על פי משרד הפנים הסעודי, ורבים יותר – על פי מקורות מערביים.²² מורדים אלה ירכשו ניסיון קרבי ויהיו מוכנים מבחינה אידאולוגית לחזור למולדתם ולבצע מתקפות טרור נגד בית סעוד. היו לכך כבר תקדימים בערב-הסעודית, כאשר, אנשי אל-קאעדה ביצעו מתקפות טרור בשטחי הממלכה ב־2003 ו־2006.²³

הדאגה מכך הביאה את שלטונות ערב-הסעודית לנקוט כמה אמצעים נוקשים. ב־7 במארס 2014 קבע משרד הפנים הסעודי ש'האחים המוסלמים' ושני ארגונים נוספים

בכך שקטר אימצה את 'האחים המוסלמים' בעודה מארחת בסיסים אמריקאים, היא יצרה את הנוסחה המושלמת למניעת נקמה מצד מנהיגי ערב ומתקפות מצד קיצונים אסלאמיים

שנלחמים לצד המורדים הסורים – חזית ג'בהת אל-נוסרה ודאע"ש – ייכנסו לרשימה השחורה של ארגוני הטרור.²⁴ על פי ההצהרה ניתן לסעודים שנלחמים בסוריה פרק זמן של 15 יום לחזור לארצם. לפי צו מלכותי שהוצא בפברואר 2014,

כל אזרח שיימצא אשם בלחימה בקרבות מחוץ למדינה צפוי לעונש מאסר. למרות שהממלכה תומכת במורדים הסונים שנלחמים להפלת נשיא סוריה בשאר אסד, היא חוששת מתגובת נגד מצד ארגוני ג'יהאד קיצוניים. בפברואר 2014 הוציא המלך עבדאללה צווי מעצר של עד 20 שנה לכל מי שמשתייך ל"ארגוני טרור" או נלחם מחוץ לגבולות המדינה.²⁵ צעדים אלה מוכיחים את החשש הסעודי מאסלאמיסטים סונים קיצוניים שיחזרו לממלכה ויאיימו על יציבותה הפנימית. קיים גורם חשוב נוסף שלא הוזכר עד כה: סוגיית הירושה הגורמת למשפחת המלוכה הסעודית להיות זהירה יותר בנוגע לאיומים שעלולים לערער את יציבות הממלכה, במקרה שיחול משבר ברציפות השלטונית.

התנגשות בין המדיניות הסעודית והקטרית סביב המשבר בסוריה

המשבר בסוריה נעשה מדד ליחסים בין השחקניות האזוריות, במיוחד אלה שאמורות להיות באותו מחנה. קל יותר להבין את היריבות האידאולוגית בין קטר לערב הסעודית, אם מביטים בה מבעד לעדשה של עמדתן כלפי העימות בסוריה. מאז החלה התסיסה בסוריה באביב 2011 ניצלה ערב הסעודית את ההזדמנות לשפר את מנהיגותה בקרב החברות במועצה לשיתוף פעולה של מדינות המפרץ (GCC), ובמיוחד לרסן את ביטחונה הגובר של קטר במדיניות החוץ שלה באזור. סיבה סמויה נוספת למעורבות הסעודית הייתה רצונה לבסס סדר אזורי חדש באמצעות ניצחון בחזית הלבנטינית של המאבק בין הסונים לשיעים, כמו במקרה של ערב הסעודית מול איראן. נקודה זו חשובה במיוחד לנוכח הירידה המסוימת במעורבותה של ארצות הברית באזור. מאז פרוץ ההתקוממות בסוריה, הסעודים התערבו בשאיפה להפיל את משטר אסד. הם תמכו בארגונים מתונים וקיצוניים גם יחד, כמו ג'בהת אל-נוסרה וגדודי אחראר א-שאם שרשמו את ההצלחות הגדולות ביותר.²⁶ עם זאת, באביב 2014 נאלצה ריאד להחרים את אל-קאעדה, ג'בהת אל-נוסרה, דאע"ש, חזבאללה הסעודי, החות'ים (בתימן), אנסאר אללה והאחים המוסלמים, מכיוון שהיוו איום על אחדות הממלכה. ערב הסעודית ניצבה נוכח הסיכון שג'האדיסטים חוזרים יאיימו על המנהיגות הסעודית ועל היציבות הפנימית. האינטרסים של קטר בסוריה קשורים לשילוב של סוגיות אסטרטגיות, כלכליות, פוליטיות ואידאולוגיות. יש לציין כי לפני פרוץ המרד בסוריה נהנתה קטר מקשרים טובים יחסית עם הממשל הסורי, כפי שגם השתדלה לקיים קשרים תקינים עם איראן – בעלת בריתה הקרובה של סוריה. למען האמת קטר חולקת עם איראן את מקור הכנסתה המרכזי – שדה הגז בדרום המפרץ הפרסי – עובדה שמסייעת לפרש את הרטוריקה ה'מיוחדת' כלפי טהראן. עם פרוץ העימות בסוריה התערבה קטר מתוך כוונה לשמר את השפעתה באזור באמצעות מתן גיבוי ל'אחים המוסלמים',

שכאמור משמשים כלי מצוין במדיניות החוץ שלה. במהלך 'האביב הערבי' קטר שמה את יהבה על הארגון ועל שלוחותיו באזור – מהלך שנשא כמה תוצאות חיוביות עבורה. היא כמעט חסינה בפני האידאולוגיות של התנועות האסלאמיות, ולכן הצליחה להפעיל את השפעתה באמצעות 'האחים המוסלמים' באזור. באשר לסוריה, קטר החלה לחמש את המורדים הסורים כמעט מהימים הראשונים של ההתקוממות, בתקווה ש'האחים המוסלמים' יצליחו להפיל את משטר אסד ולהשתלט על המדינה. כתוצאה מכך, המדיניות של שני הצדדים הסתיימה בהפיכת ההתקוממות הסורית למלחמת אזרחים כוללת עם אלפי ג'האדיסטים. עם זאת, בעוד קטר הבטיחה את עצמה מפני בעיות דת ואידאולוגיה, ערב הסעודית לא הצליחה לעשות זאת ונכנסה לתקופה מאתגרת.

מסקנות

מלחמת האזרחים בסוריה ממחישה כיצד הבדלים אידאולוגיים בין שתי מעצמות מרכזיות במפרץ השפיעו על העימות ועל ההתנהגות של כל צד. ניתן להסיק בבירור שהאתגר האידאולוגי שמדינות ה-GCC ניצבות בפניו כבר השפיע מאוד על ההתפתחויות הנוכחיות באזור.

האתגר האידאולוגי החדש עבור מדינות GCC והאיום על כמה מהמדינות החברות במועצה מצד האסלאם הפוליטי שמציב ארגון 'האחים המוסלמים' ושלוחותיו באזור מסמנים את 'קו פרשת המים' בדינמיקה האזורית. לנוכח היחלשותן של המעצמות המזרח-תיכוניות המסורתיות (מצרים, סוריה ועיראק) במהלך העשור האחרון, ערב הסעודית וקטר סוללות את דרכן בהתמדה למנהיגות האזורית. עם זאת, השינויים המערכתיים במזרח התיכון יצרו אתגר אידאולוגי חדש, שמאיים על הביטחון ועל היציבות של מדינות ה-GCC ומחדד את

התחרות בין שתי המעצמות הגדולות במועצה – ערב הסעודית וקטר. עליית האסלאם הפוליטי במזרח התיכון ובצפון-אפריקה, קסמו המתחזק בעיני אוכלוסיית האזור במיוחד בשלוש השנים האחרונות וכן המלחמה בסוריה והתקדמות דאע"ש בעיראק – כל אלה תרמו להעמקת המחלוקות בתוך ה-GCC, במקביל להיבטים נוספים בדינמיקה האזורית (החרפת העימות הסוני-שיעי ותפקידה המשתנה של ארצות הברית באזור), אשר מעמיקים עוד

האיום האידאולוגי החדש על ה-GCC מצד האסלאם הפוליטי ואסלאמיסטים קיצוניים, הוא ממשי ביותר, וישפיע לא רק על מדינות המפרץ אלא גם על כלל האזור

יותר את הדאגה ליציבות ולביטחון. לפיכך, האיום האידאולוגי החדש על ה-GCC מצד האסלאם הפוליטי ואסלאמיסטים קיצוניים הוא ממשי ביותר, וישפיע לא רק על מדינות המפרץ אלא גם על כלל האזור. למרות שהאפשרות לעימות צבאי

גלוי בין מדינות ה-GCC נראית קלושה למדי, יש בכוחו של איום אידאולוגי חדש זה לשנות את התחזיות לטווח הבינוני והארוך.

הערות

- 1 Frederic Wehrey, *Sectarian politics in the Gulf: From the Iraq war to the Arab Uprisings* (New York: Columbia University Press, 2013), p. 4.
- 2 שם.
- 3 Salman Rafi Sheikh, "Deepening division in the Sunni Arab World," *New Eastern Outlook*,
<http://journal-neo.org/2014/03/31/deepening-division-in-the-sunni-arab-world/>
- 4 Kamal Fayyad, "US can help heal GCC rifts", *Al-Monitor*, April 25, 2014, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/04/future-gcc-gulf-crisis.html>
- 5 Elad Benari, "Saudi Arabia Blacklists Muslim Brotherhood, Syrian Jihadists," *Israel National News*, March 7, 2014, http://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/178237#.VKLPf_8BA
- 6 Ian Black, "Arab states withdraw ambassadors from Qatar in protest at 'interference'," *The Guardian*, March 5, 2014, <http://www.theguardian.com/world/2014/mar/05/arab-states-qatar-withdraw-ambassadors-protest>
- 7 Viktor Mikhin, "Persian Gulf: Is the crisis over?," *New Eastern Outlook*, April 24, 2014, <http://journal-neo.org/2014/04/24/rus-persidskij-zaliv-preodolyon-li-krizis/>
- 8 "Qatar calls on Turkey to normalize ties with Egypt," *Today's Zaman*, December 23, 2014, http://www.todayszaman.com/diplomacy_qatar-calls-on-turkey-to-normalize-ties-with-egypt_367809.html
- 9 אל-סחווה אל-אסלאמיה – ההתעוררות האסלאמית – ארגון אסלאמיסטי בסעודיה שהאידאולוגיה שלו מבוססת על שילוב בין רעיונות ווהאביים בתחומי הדת ורעיונות האחים המוסלמים בתחום הפוליטיקה.
- 10 Christa Case Bryant, "Behind Qatar's bet on the Muslim Brotherhood," *The Christian Science Monitor*, April 18, 2014, <http://www.csmonitor.com/World/Middle-East/2014/0418/Behind-Qatar-s-bet-on-the-Muslim-Brotherhood>
- 11 בעיקר באזור, למעט פעילות דאע"ש בעיראק ובסוריה ואל-קאעדה בצפון-אפריקה.
- 12 James Dorsey, "Wahhabism vs. Wahhabism: Qatar challenges Saudi Arabia", the RSRS Working Paper series, no. 262, September 6, 2013.
- 13 Birol Baskan, Steven Wright, "Seeds of Change: Comparing State-Religion Relations in Qatar and Saudi Arabia," *Arab Studies Quarterly*, Vol. 33, No. 2, pp. 96-111.
- 14 Christa Case Bryant, "Behind Qatar's bet on the Muslim Brotherhood," *The Christian Science Monitor*, April 18, 2014, <http://www.csmonitor.com/World/Middle-East/2014/0418/Behind-Qatar-s-bet-on-the-Muslim-Brotherhood>
- 15 David Roberts, "Qatar, the Ikhwan, and transnational relations in the Gulf", *Project on Middle East Political Science*, March 18, 2014, <http://pomeps.org/2014/03/18/qatar-the-ikhwan-and-transnational-relations-in-the-gulf/>
- 16 Ahmed Azem, "Qatar's Ties with the Muslim Brotherhood Affect Entire Region," *The National*, May 18, 2012, <http://www.thenational.ae/thenationalconversation/comment/qatars-ties-with-the-muslim-brotherhood-affect-entire-region#full>

- James Dorsey, "Wahhabism vs. Wahhabism. 17
- Yaroslav Trofimov, "In Quiet Revolt, Qatar Snubs Saudis With Women's Rights," *The Wall Street Journal*, October 24, 2002, 18
<http://online.wsj.com/articles/SB1035412141534780791>
- David Roberts, "Qatar, the Ikhwan, and transnational relations in the Gulf." 19
- "Al-Jazeera Arabic tops viewing figures," *Al-Jazeera*. Last modified May 22, 2013, 20
<http://www.aljazeera.com/pressoffice/2013/05/201352291421900835.html>
- Zvi Mazel, "Al-Jazeera and Qatar: The Muslim Brother's Dark Empire?," *Jerusalem Center for Public Affairs* 8, no.29, May 14, 2009, <http://jcpa.org/article/al-jazeera-and-qatar-the-muslim-brothers%E2%80%99-dark-empire/> 21
- Roula Khalaf, "Saudi Arabia: A kingdom on guard," *The Financial Times*, March 22, 2014, <http://www.ft.com/intl/cms/s/2/8a965110-b4c0-11e3-af92-00144feabdc0.html#axzz30WU6Xkb9>
- Viktor Mikhin, "Saudi Arabia: cosmetic measures or a change of course?," *New Eastern Outlook*, March 15, 2014, <http://journal-neo.org/2014/03/15/rus-saudovskaya-araviya-kosmeticheskie-mery-ili-peremena-kursa/>; 23
- "Saudi Arabia declares Muslim Brotherhood 'terrorist group'," *BBC*, March 7, 2014, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-26487092>
- Mustapha Ajbaili, "Saudi: Muslim Brotherhood a Terrorist group," *Al-Arabiya*, March 24, 2014, <http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2014/03/07/Saudi-Arabia-declares-Muslim-Brotherhood-terrorist-group.html>
- "Saudi Arabia declares Muslim Brotherhood 'terrorist group'." 25
- Fehim Tastekin, "Saudi Arabia and Qatar vie for influence in Syria," *Al-Monitor*, April 26, 2013, <http://www.al-monitor.com/pulse/ar/politics/2013/04/saudi-arabia-qatar-vie-influence-syria.html#>